

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ ТА КНИЖКОВИХ ФОНДІВ

Г. І. Ковальчук

кандидат історичних наук

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

м. Київ

ВИДАННЯ БІБЛІЇ З ФОНДІВ ВІДДІЛУ СТАРОДРУКІВ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Біблія – це строго визначений церквою збірник священних книг, написаних у різний час, у різних місцях і з різною метою. З точки зору книгознавства, вона, окрім свого основного призначення, є й джерелом з історії книги, уособлює філософське поняття сутності книги, розкриває її функції, тематику та різновиди. Проте, як не парадоксально, Біблія, за зауваженням відомого російського бібліотекознавця Ю.М. Столярова, “досі не стала об’єктом більш-менш серйозного книгознавчого аналізу”¹.

Вшановуючи визначну дату – 2000-ліття від Різдва Ісуса Христа, відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ влаштував виставку видань Біблії, що зберігаються тут. Відкривається вона факсимільним виданням 1863 р. відомого Синайського кодексу IV ст., одного з найдавніших рукописних списків Вітхого Завіту давньогрецькою мовою².

Безперечно, на виставці представлені не всі примірники видань Святого Письма, що є у відділі, а лише їх невелика частина, бо загалом, різними мовами, шрифтами, в різному форматі й оформленні маємо близько ста видань (150 примірників) Біблії, що виходили впродовж п’яти століть у різних країнах, не рахуючи окремих видань Вітхого та Нового Завітів, Євангелій або Діяній Апостолів. Не ставлячи своїм завданням вивчати та аналізувати тексти цих видань, історію написання Біблії, прагнемо дати лише книгознавчу та бібліометричну оцінку своєї колекції, що склалася у відділі протягом десятиріч його існування.

З поширенням християнства з’являються переклади Біблії різними мовами, в тому числі сірійською, коптською, вірменською, грузинською, ефіопською. Канонічним для католицької церкви, як відомо, було проголошено латинський переклад Ієроніма (бл. 347–420 рр.), відомий під назвою Вульгата (від лат. – проста, народна), переписаний у різні часи багато

разів. Справа в тім, що в епоху Середньовіччя, й навіть значно пізніше, офіційна церква вважала шкідливим читання Біблії мирянами. Вульгата була спробою зробити Біблію більш зрозумілою, доступною, вона викладена живою ще тоді латиною.

Проте можемо переконливо стверджувати, що, незважаючи на велику кількість рукописних списків Святого Письма, широке розповсюдження Біблії розпочалося після винаходу книгодрукування (середина XV ст.). Сам першодрукар Йоганн Гутенберг надрукував, як вважається, Біблію двічі – так звану 42-рядкову (за кількістю рядків на сторінці), справжній шедевр поліграфії, і 36-рядкову (принаймні, вона надрукована його шрифтами). На жаль, видань Біблії Й. Гутенберга в Україні немає.

Відомо, що в інкунабульний період, тобто в другій половині XV ст., побачили світ 94 повні латинські Біблії і 30 видань Біблії в перекладах на національні мови³. З них у відділі стародруків НБУВ представлено 13 видань. Найдавнішою є латинська Біблія, що була надрукована в Базелі Бернхардом Ріхелем не пізніше 1474 р. Книга великого формату, 380 x 283 мм, як і більшість інкунабулів взагалі, і видань Біблії зокрема. Друковані ініціали розмальовано від руки червоною та синьою фарбами. Червоною фарбою мальовано колонтитули, перекреслено маюскули, підкреслено заголовки розділів. Початок книги (до с. 112) має давню посторінкову нумерацію чорнилом. Примірник було одержано в жовтні 1937 р. з Всеукраїнського музею народного мистецтва⁴.

Наступний за часом виходу примірник латинської Біблії у фонді відділу, датований 16.XI.1475 р. – видання відомого друкаря Антона Кобергера, який працював у Нюрнберзі. Цей примірник серед інших вже обліковано у Всесвітньому каталозі інкунабулів⁵. Незвичайною є оправа саме нашого примірника: картонна, XIX ст., вона обтягнута чорною шкірою, на верхній кришці палітурки металеві світлі наріжники та православний хрест, металеві застібки. У книгу вкладено друкований дарчий лист Київській духовній академії за 1873 р. від архімандрита Бессарабського монастиря. Примірник зберігався у Церковно-археологічному музеї КДА, до Бібліотеки надійшов з Всеукраїнського музейного містечка.

Численні різнобарвні ініціали, а також рукописні помітки вирізняють примірник латинської Біблії 1475 р. (Нюрнберг, друкарі Йоганн Зензеншмідт та Андреас Фрішер) з колекції Regia (зібрання останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського), що надійшла до відділу разом з бібліотекою Київського університету св. Володимира.

Венеціанське видання латинської Біблії Францискуса (Франца) Реннера 1480 р. випущене меншим форматом, у 4° – 226 x 157 мм. Це досить

незвичний для видань інкунабульного періоду формат. Варто підкреслити, що дзеркало набору, тобто розмір наборних шпальт, взагалі у 8°. На одній з початкових сторінок великий ініціал літери I, у формі розгорнутого сувою, виконаний різними фарбами і золотом. На книзі – рясні помітки різного часу, частково зрізані при оправленні рештки давньої нумерації, печатка Житомирської семінарії з латинським текстом. До фондів відділу книга надійшла у складі бібліотеки Волинського державного музею.

Ще одне видання латинської Біблії славнозвісного Антона Кобергера з додатками монаха Менарді, представлене на виставці, датується 1480 р. Примірник прикрашений різнобарвним орнаментом на нижньому березі першого нумерованого аркуша, поміж шпальтами – золота смуга, початковий ініціал виконано синьою фарбою на золотому тлі. На книзі – численні давні помітки польською мовою, найдавніша печатка бібліотеки Київського університету св. Володимира з латинським текстом. Оправа XV ст., можливо, й самого Кобергера: дошки, вкриті орнаментованою шкірою з металевими “жуками” та наріжниками, рештки металевих застібок. Примірник походить з колекції Regia.

Є у відділі фрагмент – 2 арк. латинської Біблії з коментарями Валафріді Страбо та Ансельмі Лаудензіса. Саме видання було надруковане, ймовірно, в Стразбурзі Адольфом Рушем за фінансової підтримки А. Кобергера в 1481 р. Раніше аркуші зберігалися у Всеукраїнському музейному містечку.

Привертає увагу майстерність верстки у виданні латинської Біблії, що була випущена Францом Реннером у Венеції в 1483 р. з коментарями Н. де Лира, Г. Бріто, П. Бургензіса, М. Доєрінга, спрямованими проти “віроломства” іудаїзму. У книзі – старанна рубрикація, синім і червоним рясніють маюскули та ініціали. На примірнику – кругла печатка бібліотеки Університету св. Володимира з латинським текстом (колекція Яблоновського).

Як бачимо, спочатку оздоблення друкованих Біблій мало лише орнаментальний характер, розмальовувалися фарбами від руки лише, як правило, ініціали, червоною та синьою – помічалися маюскули. Згодом в інкунабулах з’являються друковані гравюри – дереворити, які можуть бути розфарбованими надалі від руки. Більшість ілюстрацій поєднана з ініціалами, як ми бачимо на Базельському виданні 1474 р. Надалі з’являються сюжетні гравюри на дереві, які теж можуть бути розмальовані, як це видно на німецькому вже виданні Біблії А. Кобергера, 1483 р. Примірник – в оправі XV ст. з бібліотеки Волинського державного музею. Це єдиний примірник Біблії німецькою мовою інкунабульного періоду в наших фондах.

Маємо ще 5 примірників латинської Біблії XV ст. Три з них було видано в Базелі: заслуговує на увагу шкіряна оправа з тисненням XVI–

XVII ст. на виданні Йоганна Амербаха 1486 р.; маленький, кишеньковий формат видання Йоганна Фробена 1491 р.; цікавим є зразок зміцнення брошурування аркушами пергаменного рукопису XIV–XV ст. примірника видання Й. Фробена та Йоганна Петрі 1498 р. Примірник, виданий Каспаром Хохфедером в Нюрнберзі на поч. 90-х років, відрізняється численними помітками, особливо на початку книги. Кілька відсутніх аркушів відновлено від руки ще в XVI–XVII ст. Венеціанське видання Ієроніма де Паганіні 1497 р. випущено зручним охайним форматом у 8 °. Береги та шпальти відграфлено червоною фарбою. Примірник, куплений П.М. Поповим у В. Кульженка в 1927 р., надійшов до відділу у складі зібрання, подарованого П.М. Поповим Бібліотеці.

У колекції палеотипів, тобто видань першої половини XVI ст., у відділі є також 13 видань Біблії (ще кілька десятків видань Біблії першої половини XVI ст. зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій).

Серед примірників Біблії періоду Реформації привертають увагу гравюри на дереві в німецькому виданні, яке надрукував 1524 р. у Аугсбурзі Сільвано Оттмар; оправа XVI ст. – дошки в шкірі з тисненням. Відомо, що Сільвано Оттмар працював для Реформації⁶.

Наступними за хронологією в колекції є два нюрнберзькі видання латинської Біблії, друкар Йоганн Петрей, що вийшли 1527 та 1529 рр.

З бібліотеки Почаївського монастиря походить примірник кельнського видання 1530 р., де є вже марка друкаря.

У колекції палеотипів відділу наступні за часом друку є чотири видання з бібліотек Житомира: з обласного науково-дослідного краєзнавчого музею – ліонське видання Біблії друкаря Й. Марешаля 1532 р. та три видання з бібліотеки Житомирської римсько-католицької семінарії: перше – випущене в Антверпені Антоніусом Гуїнусом у 1540 р., друге – в Ліоні, друкар Ян Креспін, 1539–1540 рр.; третє – у Венеції, Трідіно Монтісферраті, 1543 р. Всі видання дефектні. Ліонська Біблія привертає увагу великою кількістю дереворитів. На деяких гравюрах – ініціали “РВА”, на трьох сторінках – двоколірний друк. На всіх книжках є ранні провенієнції.

У фондах відділу зберігається також Новий Завіт першого видання Біблії шведською мовою. Видання Біблії національною, народною мовою завжди цінували. За загальноприйнятою книгознавчою оцінкою це видання є вершиною шведського друкарства XVI ст. Повний текст, т. зв. Біблія Густава Вази, був надрукований німецьким друкарем Георгом Ріхольфом-молодшим, типографом з Упсали в 1541 р., у тимчасово переведеній туди Королівській друкарні. Книгу прикрашають дереворити видатного

гравера Георга Лембергера. Переклад шведською мовою німецького тексту М. Лютера зробили О. і Л. Петрі. Наш примірник походить з бібліотеки професора теології Кенігсберзького університету Даніеля Сальтена, був придбаний відомим політичним діячем та бібліофілом, воєводою Новгородським Ю.О. Яблоновським на аукціоні в Кенігсберзі 1752 р.; у складі книгозбірні Ю.О. Яблоновського Біблія потрапила до Кременецького ліцею, разом з бібліотекою якого була перевезена до Університету св. Володимира в Києві. З 1927 р. фундаментальна бібліотека Університету зберігається в НБУВ. Повну копію нашого примірника, виготовлену за допомогою оцифрування і роздруку на кольоровому принтері, Президент України Л.Д. Кучма подарував Королю Швеції в 1999 р. під час візиту до цієї країни. У свою чергу, Король передав копію Біблії на вічне зберігання до Королівської бібліотеки в Стокгольмі.

Дуже цікавим є примірник Біблії, надрукований єврейською мовою та латиною в Базелі Міхаелем Ісінґріні та Генріхом Петрі у 1546 р. Загалом НБУВ має 4 примірники цього видання, один з примірників у двох книгах зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань⁷. На форзаці першої книги – великий дарчий напис XVI ст. німецькою мовою, а на форзаці другої вклеєно календар, надрукований 1566 р. у Віттенберзі. На обох книгах – численні бібліографічні нотатки. Примірник походить з колекції Regia, надійшов до відділу у складі бібліотеки Університету св. Володимира. Взагалі слід зазначити, що рукописні записи того чи іншого обсягу є на багатьох стародруках, але на деяких ними заповнені всі вільні від шрифту місця на сторінці.

Високий рівень наукової проробки текстів відзначає видання Біблій уславленої французької фірми Етьєнів, латинізований псевдонім Стефанус. Найуславленіший з цієї династії Робер Етьєн не раз видавав Біблію латиною, давньогрецькою та давньоєврейською мовами. У фонді відділу є зразки двох етьєнівських видань Святого Письма: перше – ліонське 1546 р., із зображенням храму царя Соломона. Всі біблійні імена в кінці книги наведені іудейською, халдейською, грецькою та латинською мовами. Через виправлення, внесені ним до тексту Біблії під впливом Еразма Роттердамського та інших гуманістів, а також пояснення “темних” місць Біблії Робер Етьєн був звинувачений вченими Сорбонни і змушений перебратися до Женеви.

Друге видання Біблії цього ж друкаря було випущене 1557 р. вже у Женеві. Як і у попередньому виданні, титульний аркуш прикрашений друкарською маркою Р. Етьєна, що зображує філософа під деревом мудрості з опадаючим висохлим листям і девіз: “Не будь зарозумілим, але розсудливим” (*Noli altum sapere*). Саме в оправі цього примірника Борис

Іванович Зданевич у 1935 р. знайшов фрагменти 10 інкунабулів, у тому числі невідоме в книгознавстві до того часу видання Йоганна Гутенберга “*Provinciale Romanum*”. За даними Б. Зданевича, примірник етьєнівської Біблії потрапив до Бібліотеки за невстановлених у 30-х уже роках обставин під час громадянської війни 1919–1920 рр. Книга була підмочена, нижня кришка напівзруйнована⁸. На сьогодні обидва примірники етьєнівських друків потребують реставрації.

У 1569–1573 рр. не менш відомий друкар Кристоф Плантен, який прославився насамперед цим виданням, надрукував у Антверпені 8-томну багатомовну Біблію – з паралельними єврейським, арамейським, грецьким, латинським і сирійським текстами. Всього було випущено 1212 примірників, з них 12 – на пергамені. Ця Біблія, т. зв. *Biblia Poliglotta*, була ретельно відредагована й багато ілюстрована чудовими мідьоритами найвизначніших майстрів того часу. Проте значні фінансові витрати, а також заборона короля розповсюджувати видання без дозволу Папи римського (дозвіл було отримано лише 1580 р.), підозри церковників поставили Платена на межу банкрутства. У фонді відділу є 5 томів цього чудового видання.

У XVI ст. з'являються видання Біблії слов'янським шрифтом. Слід нагадати, що взагалі перший переклад Святого Письма на слов'янську мову традиція приписує Кирилу і Мефодію, проте ці переклади не збереглися. Однією з найдавніших рукописних частин Біблії, що збереглася, є славнозвісне Остромирове Євангеліє, написане, найвірогідніше, в Києві, в 1056–1057 р., факсимільна копія якого 1883 р. представлена на виставці. Текст давнього рукопису відтворено в кольорі з найдрібнішими особливостями оригіналу. Для цього кожному сторінку Євангелія сфотографували, виділили у фото декілька основних кольорів і перенесли зображення на літографський камінь. Кожну сторінку друкували з декількох каменів.

Друкарське відтворення окремих біблійних книг розпочалося досить скоро після виникнення кириличного книгодрукування – в 1517–1519 рр. у Празі видавав Біблію білоруський першодрукар і просвітитель Франциск Скорина. Ще навчаючись на філософському факультеті в Кракові, колиці кириличного книгодрукування, у професора-гуманіста Яна з Глогова, який перекладав Біблію на церковнослов'янську мову⁹, Скорина міг перейнятися бажанням продовжити справу кириличного книговидання взагалі й видання Біблії слов'янською мовою зокрема. Всього він підготував і видав друком Псалтир і 22 книги Вітхого Завіту під загальною назвою “*Библия руска выложена доктором Франциском Скориною из славного града Полоцка, богу ко чти й людем посполитым к доброму научению*”. Це один з рідкісних випадків, коли в заголовку книги релігійного змісту вказано ім'я перекладача, притому особи не духовного сану.

Книги Скорини були призначені не для церковного вжитку, а для, так би мовити, домашнього користування – надруковані в четверту частку аркуша, в перекладі на білоруську мову того часу, або точніше, слов'янською мовою білоруської редакції, мають передмови, післямови, численні коментарі – “положил на боцех... слова неразумные простым людям... руским языком что которое слово знаменует”. Видання ілюстровані дереворитами, прикрашені заставками та кінцівками, саме тут, вперше в слов'янському книгодрукуванні, з'являється титульний аркуш. У двох виданнях є навіть портрет самого Ф. Скорини. Вважається, що Скорина переклав усю Біблію, але не встиг видати.

У фондах НБУВ зберігається 9 книг скоринівської Біблії, опрацьованих у два конволюти¹⁰. У відділі стародруків та рідкісних видань є один з них, що складається з 5 книг Старого Завіту, які переплетені в такій послідовності: Буття, Вихід, Левит, Числа, Второзаконня. Маргінальні записи на конволюті різних часів містять імена власників, відомості про історичні події, коментування Біблії, нотатки побутового характеру. До відділу книга надійшла з Всеукраїнського музейного містечка.

Історія російського книгодрукування також починається з видання канонічних книг. Анонімна друкарня, що працювала в Москві в 50-х – на поч. 60-х років XVI ст., випустила 3 видання Євангелія і 2 видання Псалтирі. Першою точно датованою книгою, надрукованою в Росії (втім, як через 10 років і в Україні), вважається Апостол, виданий Іваном Федоровим у Москві 1564 р., що є також частиною Біблії.

Проте першим повним друкованим виданням церковнослов'янської Біблії по праву є український друк, випущений Іваном Федоровим 1581 р. в Острозі, – це т. зв. Острозька Біблія. Основними джерелами біблійних текстів, які використали вчені Острозького гуртка для підготовки даного видання, були рукописний список т. зв. Геннадієвої Біблії, існуючі друки Скорини, грецькі, латинські та інші переклади Біблії. Надрукована форматом “в лист”, книга Федорова складається з 628 арк. (1256 с.), що зшиті в 104 зошити. Набір у дві колонки по 50 рядків у кожній. Усього використано 6 кирилических та грецьких достатньо дрібних шрифтів, які теж можна вважати шедеврами поліграфії того часу. Оформлена Острозька Біблія строго і просто. Книга має титульний аркуш (відтоді українські видання випускалися з титулами), текст якого розміщено в гравірованій на дереві рамці. На звороті титулу – герб князя Костянтина Костянтиновича Острозького, який фінансував видання, і вірші на цей герб, складені Герасимом Смотрицьким; далі йде передмова від імені К. Острозького слов'янською та грецькою мовами, а тоді вже книги Вітхого і Нового

Завітів. Завершується видання післямовою Івана Федорова, відомою в двох редакціях – з датами випуску 12.07.1580 і 12.08.1581. Тираж Біблії повинен був бути значним, можливо, в межах 1500 примірників. Вірогідно, з метою збільшення тиражу довелося змінювати дату виходу книги більш ніж на рік. Відомо, що тільки до Львова І. Федоров привіз близько 400 примірників Біблії.

У НБУВ є 18 примірників Острозької Біблії, 16 з яких зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань.

Острозька Біблія стала взірцем для наступних видань Святого Письма. Так, перше повне російське видання Біблії, випущене в Москві 1663 р. друкарнею “Печатный двор” і представлене на виставці, практично повторює текст Острозької Біблії.

У XVIII ст. знамениту книгу ретельно відредагували. За її виправлення в 1712 р. взявся сам Петро I, випустивши з цієї нагоди особливий наказ. Для виправлення слід було користуватися Септуагінтою. Після багаторічної філологічної праці великої групи спеціалістів, їх звернення, всупереч царському наказу, до давньоєврейських та латинських текстів, численних переписувань і уточнень, до 1751 р. був підготовлений і виданий друком у Петербурзі новий, більш науковий варіант слов'янської Біблії, відомий під назвою Єлизаветинського видання¹¹, що й донині використовується Російською православною церквою. Саме він покладений в основу пізніших видань, які періодично випускалися в різних містах. На виставці представлена т.зв. “Библия с лицевыми фигурами”, випущена в Москві 1756 р. з характерним для цих видань титульним аркушем.

В Україні повний текст Біблії вийшов з друкарні Києво-Печерської лаври 1758 р., у відділі зберігається 20 примірників цього видання. Привертає увагу схожий з попереднім виданням титульний лист, проте в київському виданні зображено Успенський собор лаври та будинок лаврської друкарні. Друге видання вийшло там же 1779 р. (у відділі 3 примірники), третє – 1788 р. (29). Слід зауважити, що формат третього видання значно зменшений, зручний, тому це видання п'ятитомне. Практично такий же титульний аркуш, як у московському, петербурзькому та київському виданнях має і почаївське видання Біблії 1798 р. (маємо 15 примірників), тільки внизу гравюри змінюються архітектурні зображення; в даному випадку – зображення собору Почаївської лаври.

Серед українських видань Святого Письма дуже цікавим є видання великого обсягу, проте не дуже великого формату, випущене в Перемишлі в друкарні Собору Крилошан у 1859–1865 р. Це перевидання Почаївського друку 1798 р. Книга вишукано ілюстрована, шкіряна оправа з тис-

ненням на нашому примірнику зроблена в палітурні Є. Стржалковського на Хрещатику в Києві.

Перші переклади Біблії на нову українську мову робилися в другій половині XIX ст., зокрема Пилипом Морачевським, проте Синод Російської православної церкви не дав дозволу на друк¹². Найповніше здійснити цей задум судилося тоді Пантелеймону Кулішу, хоча він й одержав 1871 р. негативну відповідь Біблійного товариства (взагалі Біблійні товариства відіграли значну роль у розповсюдженні і пропаганді Біблії). Не зважаючи на це, переклад вийшов друком у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові під назвою “Святе Письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською переклали П.А. Куліш і Д-р І. Пуллой”. Згодом і Біблійне товариство у Відні кілька разів випустило доповнений і перероблений переклад Нового Завіту українською мовою. У відділі стародруків НБУВ є цікавий примірник видання “Святе Письмо Господа нашого Ісуса Христа. Мовою русько-українською.– У Відні: Видання Британського і заграничного біблійного товариства.– 1904”. На титулі й задньому форзаці заклеєні печатки Державного Українського Університету, з тризубом. На передньому форзаці – екслібрис П.А. Ковалю-Божицького і рукописний напис: 16/УІ. 1922. Толкуч[ка] 400 т.[ысяч] р.[ублей] сов.[етских]. На ледериновій оправі – сліпе тиснення, на корінці золотом – “Новий Завіт”. Характерним є шрифт, яким набрана книжка, – з першого погляду складається враження, що шрифт старослов’янський, хоча мова, без сумніву, українська.

У відділі зберігається дуже цікавий примірник Біблії (Санкт-Петербург, 1900), із золотим тисненням на оправі та корінці, із золоченим обрізом, на авантажурі якого чітким почерком написано: “Святейший Правительствующий Синод, во внимание к засвидетельствованным Преосвященным Паронием, Архиепископом Тульским, усердным трудам ученого-филолога Ореста Левицкого по установлению текста перевода Четвероевангелия на малорусский язык, благословляет его, Левицкого, сею священою книгою. Член Святейшего Синода Владимир Митрополит Московский. Октября 25 дня 1911 года”. Підпис закріплено печаткою Синоду. Отже, можемо констатувати, що Орест Левицький також перекладав Святе Письмо українською мовою, принаймні одержав на це благословіння Синоду.

Новим за методикою й викладом був, як відомо, переклад Святого Письма, над яким 42 роки невтомно працював видатний український діяч Іван Огієнко і який вийшов друком у Лондоні 1962 р. На жаль, це видання у відділі відсутнє, а є його перевидання 1988 р., випущене в Торонто Канадським біблійним товариством на відзнаку 1000-ліття Хрещення

Русі, і також видання україномовної Біблії в перекладі І. Огієнка, випущене Українським біблійним товариством у Києві 1995 р.

Ідея перекладу Біблії на живу сучасну російську мову належить імператорові Олександрові I у зв'язку зі створенням в Росії Біблійного товариства (1812) і навіть почала здійснюватися. Проте після смерті імператора російське Біблійне товариство було закрито, а переклад Біблії визнаний недоцільним. Лише з коронацією Олександра II у 1856 р. ситуація змінилася. Було усвідомлено не лише релігійно-богослужбове, а й загальнокультурне значення Біблії, з'явилося багато перекладів окремих книг Біблії, виконаних ентузіастами, після чого Священний Синод визнав за необхідне видати перевірений і відредагований переклад Святого Письма російською мовою. Підготовка тривала багато років, і в 1876 р. перша повна Біблія російською мовою в одній книзі вийшла друком, це так званий Синодальний переклад.

На початку ХХ ст., у 1904–1913 рр., вперше побачила світ “Толковая Библия”, тобто коментована, що вийшла в Санкт-Петербурзі під редакцією А.П. Лопухіна та його послідовників. Вона була адресована широкому колу читачів, це була знаменна подія як в історії Російської православної церкви, так і в історії науки та культури.

Експозиція видань Святого Письма дає уявлення не лише про переклади, розміри або формати видань, тобто обсяг Святої книги, а й дозволяє прослідкувати зміни зовнішнього вигляду книги в зв'язку з розвитком друкарства, побачити папір, друкарську фарбу, техніку ілюстрування старих часів. Захоплення викликають також кращі зразки давніх оправ та мистецького оформлення самої книги – вишукані шкіряні палітурки з тисненням на різноформатних примірниках інкунабульного періоду, оправи з металевими наріжниками, застібками тощо.

Велику кількість видань Біблії випустили в Люнебурзі друкарі брати Штерн. Серед їх видань на виставці – примірник чудового ілюстрованого видання лютеровської Біблії 1672 р. з гравюрами на міді М. Шейтса. Видання Біблії 1729 р. у перекладі Мартіна Лютера містить рукописний титул та вставки, гравюри на вклейках, причому на початку вклеєні літографічні ілюстрації ХІХ ст.

У ХVІІ ст. Біблію ілюстрували Г. ван Рейн Рембрандт, П.-П. Рубенс та інші відомі художники. У відділі зберігаються пізніші видання з їх оформленням, зокрема величезний фоліант з ілюстраціями Рембрандта – незрівнянною серією офортів, присвячених основним епізодам євангельської історії (Амстердам, приблизно 1910 р.). Його офорти є досі непере-

вершеними зразками як за силою втілення задуму, емоційним настроєм, так і за майстерністю виконання, технічною довершеністю. Рембрандт відкрив ще один бік офорта – його трагедійні можливості, який після нього майже не розвивався художниками¹³. Він максимально використав контрасти темного й світлого, можливості штриха. В своїх офортах на євангельські сюжети Рембрандт розкрив духовний світ людини так повно, як це взагалі можливо в образотворчому мистецтві.

Французький художник Гюстав Доре був найзначнішим ілюстратором XIX ст. Біблійні ілюстрації Доре досі вважаються класичними і продовжують відтворюватись у багатьох країнах світу. У відділі стародруків та рідкісних видань зберігається німецьке двотомне видання з 230 ілюстраціями Г. Доре (близько 1870 р.), що найбільш повно охоплює зміст всіх книг Вітхого та Нового Завітів.

На виставці представлені також примірники двотомної т. зв. Золотої Біблії, прекрасно ілюстровані, з коштовною оправою (Відень, після 1898 р.), що випускалися різними мовами. 126 хромолітографій за класичними ілюстраціями найвидатніших художників прикрашають це видання й допомагають зрозуміти текст.

Слід зазначити, що у відділі стародруків скомплектовано непоганий підсобний фонд видань, що пояснюють канонічні тексти. Серед них, насамперед, “Православная Богословская энциклопедия” в десяти томах під редакцією проф. А.П. Лопухіна, з ілюстраціями та картами, що випускалася в Санкт-Петербурзі з 1900 р., інші дореволюційні видання. Останніми роками вийшли і є у відділі “Біблійний атлас”, виданий українською мовою вперше (К., 1994), в основі якого – праця Дмитра Берьозкіна “Библиейский атлас”, що була видана на початку XX ст.; “Словник-довідник Біблійних осіб, племен і народів” К. Костіва (К., 1995) – передрук відповідного канадського видання 1982 р.; “Библиейская цитата : Словарь-справочник” (М., 1999), підготовлений Інститутом системного аналізу Російської Академії наук та ін.

Можна лише вітати випуски факсимільних перевидань Біблій, випущених колись кращими друкарями й просвітителями, які дозволяють, не пошкоджуючи раритети-оригінали, ознайомитися не лише зі змістом, а й побачити книгознавчі особливості того чи іншого видання: шрифт, ілюстрації, давні маргіналії на певному примірнику, навіть особливості паперу. Так, свого часу були випущені факсимільні перевидання 42-рядкової Біблії Йоганна Гутенберга, Острозької Біблії Івана Федорова та ін. На виставці – тритомник “Біблії руської” Франциска Скорини, виданої в Мін-

ську в 1991 р. з нагоди 500-літнього ювілею Ф. Скорини, а також Мюнхенське перевидання 1968 р. Біблії 1584 р. Юрія Далматіна.

До послуг читачів сучасні видання Біблії: перевидання “Толкової Біблії” під редакцією А.В. Лопухіна (Стокгольм, 1987); Ювілейне, присвячене тисячоліттю Хрещення Русі (М., 1988); українське видання в перекладі І. Огієнка (Торонто, 1988); брюссельське видання 1989 р.; чиказьке видання 1990 р.; “Новая Толковая Библия” (Л., 1990), що включає латинську транслітерацію давньоєврейських і грецьких букв, початкові відомості про Біблію, додатки, текстологічні коментарі, словник-показчик, ілюстрації Г. Доре, екзегетичний коментар; київські видання 1995, 1996, 1997 рр.

У світовій видавничій практиці Біблія – книга, яка випускається найчастіше. Враховуючи всі друковані видання Біблії, можна стверджувати, що її загальний тираж сягає майже мільярда примірників, тобто за тиражем вона займає перше місце в світі. Слід ще раз підкреслити, що взагалі біблійні тексти, які читають сьогодні, є перекладами. Певний час в історії користувалися перекладами з перекладів: наприклад, французький з латини, який, в свою чергу, є перекладом з грецької, а той інколи – з давньоєврейської. Крім того, давні мови, якими записано Святе Письмо, мали властиву лише їм своєрідну духовність, звороти мови, для яких інколи неможливо відшукати аналоги в сучасних мовах. Тому слід пам’ятати, що переклад з цих мов є якоюсь мірою компромісом, навіть деякою “зрадою”¹⁴. Та й взагалі, коли йдеться про східні мови, насичені поезією, гіперболою, варто застосовувати певний коефіцієнт, що дозволяє знизити тон до більш стриманої європейської манери висловлення. Деякі ідеома-тичні звороти, коли їх наводять дослівно, залишаються просто незрозумілими сучасним читачам, проте вони були цілком зрозумілими в час написання Біблії.

Коли п’ять з половиною століть тому було винайдено книгодрукування, Біблію чи окремі її книги було перекладено лише на 33 мови, на початку ХІХ ст. – в час появи біблійних товариств – на 67. Впродовж ХІХ ст. книги Біблії друкувалися вже 400 мовами, а протягом ХХ ст. Біблія чи її окремі книги перекладені ще на 1000 мов. На сьогодні лише близько двох відсотків населення Земної кулі не мають жодної книги Біблії рідною мовою.

Нині, коли в нашій країні читати Біблію прагнуть уже не тільки численні члени різних Християнських Церков, але й багато з тих, хто не є християнами, нам видається актуальним простежити зовнішні зміни видань Святої книги, а через неї, певною мірою, історію самої Біблії та в цілому історію книги в широкому книгознавчому розумінні.

¹ *Столяров Ю.Н.* Библия как объект книговедческого исследования // Восьмая науч. конф. по пробл. книговедения "Книга и книжное дело на рубеже тысячелетий": Тез. докл.– М., 1996.– С. 34–35.

² *Bibliorum codex sinaiticus petropolitanus. Auspiciis augustissimis imperatoris Alexandri II...* / Edidit Constantinus Tischendorf.– Petropoli, 1862.

³ Библия // Книга : Энцикл.– М., 1999.– С. 99.

⁴ Каталог інкунабул / Уклав Б. Зданевич.– К., 1974.– С. 35–36.

⁵ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke.*– Leipzig, 1930.– Bd. 4.– S. 86 (N 4218).

⁶ *Функе Ф.* Книговедение: Ист. обзор книжного дела.– М., 1982.– С. 69.

⁷ Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В.И. Вернадского НАН Украины / Сост. М.А. Шамрай.– К., 1995.– С. 71.

⁸ *Зданевич Б.І.* *Provinciale Romanum.* Невідоме видання Йоганна Гутенберга.– К., 1941.– С. 11.

⁹ *Владимиров Л.И.* Всеобщая история книги.– М., 1988.– С. 201.

¹⁰ Книги Франциска Скорини у зібранні Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР / Уклад.: І.О. Ціборовська-Римарович та ін.– К., 1991.– 80 с.

¹¹ *Кротков А.* Славяно-русская Библия: Краткая история перевода // Книж. обозрение.– 1994.– 24 мая.– С. 3.

¹² *Тимошик М.* Книги Святого Письма українською мовою: до історії перекладу й видання // Друкарство.– 2000.– Січ.–лют.– С. 10.

¹³ *Волкославский Р.Н.* О Библии и Евангелии.– Калининград, 1990.– С. 86.

¹⁴ Толкование Библии // Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета в русском переводе с приложениями.– 4-е изд.– Брюссель, 1989.– С. 8–9.